Александр Татаренко, *Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921-1954*, Санкт-Петербург, «Архив АТ», 2006, 808 с., [12] с.: ил.

История всегда, к сожалению, являлась наукой ангажированной — не просто социально, но прежде всего социально-политически, особенно новейший ее период. Страницы истории первой половины XX века с самого начала ее исследований неоднократно переписывались под диктовку разного рода конъюнктуры. А она не благоволила к белорусскому народу. Поэтому он так пока и не создал полноценной самостоятельной социально-политической визии своей же жизни, в первую очередь перипетий кульминации исторического развития первой половины XX века — Второй мировой войны, когда решалась судьба белорусского народа. Не было и белорусоцентричных научных исследований. Фрагменты, из которых можно было взрастить фундаментальный труд, если и выходили на Западе, то оставались малодоступны. Да и по разным причинам ростки тех исследований так и не взошли. А актуальность темы событий относительно территории Беларуси все острее заявляла о себе, особенно с учетом популистского использования исторической драмы нации сегодняшним руководством страны. И эта работа наконец выполнена, по крайней мере заложен фундамент. Авторство ее принадлежит не официальным многочисленным научным структурам, как должно было быть в современном цивилизованном контексте, а непрофессиональному ученому-историку, в недавнем прошлом военному — Александру Татаренко. Автор не является сторонником какого-либо политического направления, сотрудником научного заведения или последователем исторической школы, то есть, несмотря на определенные недостатки (у кого даже из профи их нет?), он в минимальной степени подвержен влияниям из вне. Причем, стремясь сделать исследование доступным наиболее широкому кругу читателей, автор пошел по пути создания научно-популярной работы, что, с одной стороны, обеспечило высокую степень аргументированности и достоверности как аналитики, так и выводов, а с другой — позволило с интересом открыть (и в буквальном, и в переносном смысле) историю того, что происходило с белорусским народом и его землей в обозначенный автором период. Ведь очень важно, что исследование проводилось исходя из белорусоцентрических позиций, чтобы показать urbi et orbi еще одно видение событий, к тому же видение народа, с которым те события происходили, видение, которое десятилетиями игнорировалось не только зарубежными или советскими историками, но и самим белорусским официозом, что продолжается по сей день.

Итак, в чем же суть и ценность работы? Обозначим весьма частично и тезисно, ибо сам восьмисотстраничный труд еще вызовет, несомненно, широкий резонанс, который займет десятки страниц отзывов в различных изданиях как Беларуси, так и за рубежом.

Впервые в Беларуси проведено исследование, посвященное административно-территориальной единице — Новогрудскому воеводству и его правопреемнице — Барановичской области (такой работы нет нигде — ни в странах бывшего СССР, ни в странах Европы, ни в Беларуси).

Через призму многочисленных, порой уникальных фактов и документов, которые появились за последние 15 лет (научные работы, публикации, воспоминания — советские, польские, белорусские и др., документы из архивов, впервые вводимые в научный оборот) отслеживается отношение западных белорусов (и не только) к основным политическим процессам, имевшим быть в 1921-1954 гг.

Показан репрессивный механизм советской и нацистской машины (общие подходы, особенно в „еврейском вопросе" — впервые озвучен тезис о том, что евреев вначале подвергли репрессиям большевики в 1939-1941 гг., а то, что они не успели, завершили нацисты и советские партизаны).

Отражено отношение местного населения к очередным „освободителям": советам, нацистам, полякам (АК) и опять советам.

Исследованы различные формы сопротивления — АК, белорусское национальное, еврейское. Этапы его зарождения и развития, отношение к нему и участие в нем местного населения.

Особое внимание уделено белорусскому национальному сопротивлению московским „миротворцам" на всех его этапах:

1. 1939-1941;
2. 1941-1944;
3. 1944-1956.

Всесторонне и объективно раскрыт механизм советской репрессивной машины на территории оккупированной области (партизанские Особые отделы, комендатуры, расстрельные команды...).

Рассмотрены экономические преобразования „освободителей" на всех этапах существования Барановичской области.

Автор смело вступает в научную полемику со многими советскими и современными отечественными историками, утверждающими, что 17 сентября 1939 г. для населения западных областей — „освободительный поход". Для А. Татаренко не являются непреложными также авторитетами и зарубежные исследователи.

На основании веских доказательств делается вывод о том, что первыми на территории области на борьбу с гитлеровскими захватчиками встали не отряды советского Сопротивления (советские партизаны),

а граждане еврейской национальности, истинная роль которых в партизанском движении историография приуменьшает.

Автор, опираясь на исторический материал, делает еще один дерзкий вывод: для западных белорусов 1939-1944 гг. и последующие послевоенные годы были как тройная оккупация: польская, советская и нацистская. Многие другие обобщения также оригинальны, но после проведенного анализа им трудно отказать в праве на белорусоцентрическую позицию.

Etc. Etc.

Таким образом, книга развенчивает миф, сформированный советской исторической наукой и идеологией, в первую очередь о преимуществах советского прошлого, опыт которого сегодня применяется повсеместно, создается фактографический портрет восточных „братьев".

Следует подчеркнуть, что исследование основано на большом количестве источников, фотографий, документов, таблиц. Работа написана простым, доступным языком.

Необходимо отдать должное мужеству автора, который ничтоже сумняшася выносит на суд читателя свой по меньшей мере неординарный труд, понимая, сколько камней полетит в его огород да и в него самого. Однако он предлагает послушать в первую очередь не его голос, а язык беспощадных фактов, цифр, аналитики. Имеющий уши да услышит...

Анатоль Трофимчик
(Барановичи)

Сяргей Пясецкі, *Запіскі афіцэра Чырвонай Арміі (ад 17 верасня 1939 г.)*, пераклад з польскай, Мінск: „VivaFutura”, 2005, 252 с.

Урэшце й беларускі чытач можа азнаёміцца з адносна скандальным раманам нашага земляка зь Ляхавіч Сяргея Пясецкага „Запіскі афіцэра Чырвонай Арміі”, які ўбачыў сьвет у 1948 г. і быў з тых пор перакладзены на шмат моваў. Твор у сацыялістычным *лагеры* быў забаронены й нават у Польшчы, ужо постсавецкай, апублікаваны толькі ў 2000 г. Прачытаўшы анатацыю на форзацы й уступнае слова ад перакладчыка, чытач можа чакаць нечага звышэпатажнага. Аднак, трэба папярэдзіць, сёньня ў рэцыпіента будзе зусім не тая рэакцыя, якая была б 15-20 гадоў таму, — больш спакойная (гэта не датычыцца тых, хто застаўся жыць у эпосе застою ці ўвогуле ў сталінскіх часох, таму ў такім сэнсе ім можна трохі пазайзросьціць, — жартую).

Як бачна ужо з назвы, Пясецкі рэпрэзэнтуе сваё бачаньне дзёньніка малодшага лейтэнанта Міхаіла Зубава напрацягу другое сусьветнае вайны. Відавочна, аўтар ставіў на мэце ў гратэскным ракурсе высьмеяць праз аднаго тыповага афіцэра ўсю армію й нават савецкі лад. У цэлым, як прынята казаць, гэта яму ўдалося. Аднак не ўсё так гладка. Па кожнай лініі (ці гэта ўнутраны сьвет героя, ці то сацыяльны пласт) знаходзяцца свае прыкметныя недапрацоўкі, сакрамэнтальныя „але” (таму, мажліва, наступная аналітыка будзе зьнешне схэматычнаю).

Найперш — пару слоў пра пераклад, каб далей не вяртацца. Тлумач Алесь Астраўцоў перастварыў Пясецкага на наркамаўку з імкненьнем стылізаваць яго патрэбным чынам. Задумка цалкам слушная.

Тое, што гучала з вуснаў савецкага афіцэра, несумненна, павінна быць аздоблена абсцэннай лаянкай, дый трасянкі перакладчыку было не абмінуць. Тым не менш, нават наркамаўка не вытрымліваецца: у лексіцы (перапаліць замест перакурыць (с. 15), тэчка замест папка (с. 44), каляжанкі замест сяброўкі (с. 73), файная (с. 20), выштукаваў (с. 21), пекная (с. 55) etc., etc.); у марфалогіі (Савецкага саюзу, гораду ў родным склоне замест канчатка -а, с. 12), сынтаксыс (паўсюдна). Месцамі адваротны перабор: калі простамоўнасьцю надзяляюцца добра валодаючыя мовамі мясцовыя настаўніцы (яны кажуць плоцім замест плацім, дзе „а” этымалагічнае). Ці вось момант, калі герой абураецца за называньне яго панам і называе сябе „шляхотным чалавекам” (с. 25) — яўная супярэчнасьць. Перакладчыку, відавочна, трэ было арыентавацца болей на пераклад ня толькі моўны, але й соцыёкультурны, зьнітаваўшы іх. І ўвогуле стыль „пахне” пальшчызнаю, а ня „русским духом”, і гэта пры перакладзе тлумач мусіў быў нівеляваць.

Форма дзёньніка дае магчымасьць 1) не прэтэндаваць на аб'ектыўнасьць, 2) адлюстраваць аголена ўнутраны сьвет героя: яго культуру, інтэлект, жыцьцёвыя прыярытэты. Аўтапартрэт атрымаўся калярытным — гэта салдафон, які не сумняваецца ў сваёй рацыі й у тых ідэалах, носьбітам якіх сам зьяўляецца.

Увогуле тэкст падобны ўсё ж не да дзёньніка, а да адбітку думак, фрагмэнтаў, так бы мовіць, плыні сьвядомасьці. Чаму? Дзёньнік, як заўважыў неяк В. В. Розанаў, нават самы інтымны, калі й пішацца, дык са сьвядомым ці вельмі часта й падсьвядомым меркаваньнем, што яго нехта прачытае. А тут фанабэрысты савецкі афіцэр адлюстроўвае некаторыя свае думкі, якія яму яўна не карцела б вынесьці на публіку, тым больш, што „дыяруш" прысьвячаецца самому Сталіну (с. 14). А некаторыя моманты для таго афіцэра засталіся б адназначна незаўважанымі для яго самога: „Устаў я. Натуральна, сплюнуў. І выйшаў з гонарам" (с. 26). Сплюнуць у той сытуацыі для яго было, як дыхнуць паветрам, але ж аўтар пра дыханьне нам не падкрэсьлівае. Да таго ж месцамі ўкладзена ў запісы афіцэра фраза „думаю" ў тым ці іншым варыянце (с. 26), чаго ў дзёньніках, якія пішуцца постфактум, не сказаць, што зусім няма, але гэты дзеяслоў ужываецца ў прошлым часе, што, дарэчы, ёсьць і ў рамане, прычым на той самай старонцы. А некаторыя моманты савецкі афіцэр увогуле сьвядома не даверыў бы ня толькі дзёньніку, але й сваім думкам: напрыклад, пра існаваньне цэнзуры на перапіску (с. 31); ці пра інцыдэнт у цягніку, калі ён застрэліў чалавека, думаючы, што той рыхтуецца ўзарваць бомбу, як адкрываў тэрмас (с. 40-46). Бо, як справядліва сказаў маёр НКВД, „ты, ідыёт, нас высмейваеш. З-за вас, такіх дурняў, як ты, усе з нас кпяць" (с. 46). Або пра „антыдзяржаўную" размову з рабочым за бутэлькай (с. 48-54). І самае галоўнае. Думкі адносна здрады Сталіна, якія ўзьніклі ў Зубава на пачатку вайны з Германіяй, і канфармісцкая перарыентацыя на Гітлера (с. 150-152) ды — трохі пазьней — на Чэрчыля (с. 165-167) і на польскіх кіраўнікоў (с. 195-196), наўрад ці сталі б занатаванымі, а калі б такое здарылася, дык тыя запісы былі б старанна зьнішчаны. Таму называньне твора дзёньнікам досыць умоўнае, такім ён ёсьць толькі па форме выкладаньня матэрыялу, які па змесьце аніяк ня мог быць паўсядзённымі нататкамі.

Мысьленьне, як адцеміў перакладчык, у афіцэра сапраўды мэханізаванае. Іначай і быць не магло ў вінціка сыстэмы.

Але аўтар месцамі ўсё ж дае маху, надзяліўшы героя здольнасьцю да паэтычнага сьветаўспрыманьня:

„Выйшаў я на балкон. Бачны вялікі кавалак гораду, і рака таксама струмяніцца... Уздыхнуў я: цудна!.. Неба блакітнае, блакітнае, блакітнае... Вось, думаю сабе, пашыў бы я з такога блакіту для сябе кашулю, а для Дуні спадніцу" (с. 26). Куды там імажыністым!

Трапна выпісана місыянерскасьць, зь якой ішлі тыя афіцэры, несучы „культурную рэвалюцыю”, ад чаго потым пры савецкім панаваньні заходнебеларускай інтэлігенцыі млосна станавілася. Цікава, што само афіцэр’ё фанабэрліва лічыла гэта прымальным і нават выкшталцоным (ізяшчным), а сябе — больш культурнымі за мясцовых настаўнікаў. Гэта можна прасачыць і па кнізе (с. 16): герой, захацеўшы зьняць пакойчык у дзьвюх састарэлых настаўніц, думае:

„Кабеты заўсёды менш небяспечныя (але ўсё адно небясьпечныя, бо ён жа ў варожым асяродку — А. Т.). Можа, і не нападуць знянацку, не зарэжуць. Мусяць быць троху больш культурным элементам”.

Як успамінаў мой аднавясковец А. М. Чабатарэнка, дзяцінства якога прыпала на той час, да іх зайшлі худыя, у зашмальцаваных гімнасьцёрках і ледзь ні босыя савецкія салдаты з камандзірам (можа, Зубавым?), каб „перакусіць”. Пад добрую беларускую самагонку, ласуючыся салам, шырэйшым за далонь, пахучым кумпяком, пальцам пханаю каўбаскаю, што для іх было дзівам-дзіўным, камандзір з набітым ротам толькі прыгаворваў: „Мы вас вызвалім з-пад панскага прыгнёту!”

Гэта нам сёньня сьмешна ад таго, што тыя афіцэры на вечаровыя імпрэзы прыходзілі са сваімі жонкамі, апранутымі ў начныя кашулі. Такія факты зафіксаваны па ўсёй Заходняй Беларусі й арганічна пасавалі б раману. Аўтар жа занадта засяродзіў увагу толькі на ботах і гадзіньніках (апошнімі чырвоныя афіцэры ўпрыгожвалі абедзьве рукі).

Псыхалёгія афіцэра „злоўлена” аўтарам. Акрамя ўжо згаданых, адзначана такая рыса, як сквапнасьць. Верна адлюстравана атмасфэра падазронасьці — нават да сваіх саслужбоўцаў, не кажучы пра іншых, тым больш „ворагаў”. Псыхалёгія настрою на сьмерць — загінуць у імя Сталіна й сьветлай будучыні было самай вялікай марай сапраўднага савецкага грамадзяніна — зьяўлялася адным з базысных момантаў савецкае ідэалёгіі (с. 61-62). Проста й удала раскрываецца псыхалёгія рабства:

„Аднак жа і шчаслівы я быў, калі жыў у Расіі і пра ўсё тое, што цяпер ведаю, нічога не ведаў” (рэмінісцэнцыя біблійскага памнажэньня смутку празь веды). Тая псыхалёгія заключаецца й у тым, што чалавек лепей будзе жыць кепска, але лепш за іншых, чым добра, але аднолькава зь іншымі (с. 201).

„Ваш урад зусім не хоча, каб народ быў сытым і дастатак меў. Яны добра ведаюць, што сыты чалавек пачынае аб чым-небудзь іншым, акрамя ежы, разважаць. А так кожны думае толькі пра тое, каб з голаду не здохнуць і голым не хадзіць... А адначасова яму столькі гадоў убіваюць у галаву, што нідзе на свеце так добра не жывецца, як у іх” (с. 208).

Перараджэньня, якое пачало праклёўвацца ў Зубава, не адбываецца: будучы каньюнктуршчыкам па сваёй прыродзе, такім ён застаецца й надалей.

Афіцэр у дзёньніку ні слова пра службу, а толькі пра цывільнае жыцьцё ў далучаным краі. Яно зразумела — за савецкім часам усё, зьвязанае з арміяй, зьяўлялася звышсакрэтным, тым ня менш праз радкі дзёньніка не адчуваецца, што Зубаў моцна ўзалежнены службовец, бо вядзе цывільнае жыцьцё, купляе боты, катрынку, заляцаецца да паненак... Хаця тая ўзалежненасьць павінна была грунтоўней быць адлюстравана празь дзеяньні на псыхалёгіі пэрсанажа.

Што датычыцца сацыяльнага фону ў рамане, аўтар, зразумела, прапануе на яго паглядзець вачыма свайго пэрсанажа, якому пасьля параўнаньня з калгасным ладам сытуацыя менавіта такой (сьвяточнай, багатай), мусіць, і бачылася, яму не было з чым параўнаць: ён ня ведаў, як жылі да вайны. Заходнебеларуская рэчаіснасьць у Пясецкага відавочна прыфарбаваная. Сумненьні зьяўляюцца пры апісаньні паспалітага люду Вільні, прыбранага „як на баль" (с. 18): наўрад ці ў час вайны там панаваў такі спакой. Шмат гіпэрбалізацыі ў ганьбаваньні савецкага ладу й культуры пры паралельным усхваленьні ўчарашняга дня Польшчы (як ні круці, а для большасьці беларусаў — панскай), які рэхам гучаў пасьля 17 верасьня, праўда, з кожным днём цішэй ды цішэй.

Лепшых сяброў за фашысцкую Германію ў СССР тады не было, і стасункі іхнія былі сапраўды вельмі цёплыя, што можна прасачыць па афіцыйных дакумэнтах[1], сёньня лёгка даступных усім, акрамя некаторых, у тым ліку беларускіх, гісторыкаў.

Аўтар усё ж занадта акцэнтуе ўвагу на дружбе Гітлера й Сталіна. Нягледзячы на адпаведны дагавор паміж дзяржавамі, Германія ў СССР усё ж адносілася да краін капіталістычнага сьвету, хоць і са скідкай на тое, што там кіравала нацыянал-*сацыялістычная рабочая* партыя.

У рамане адлюстравана вялікая ступень варожасьці тутэйшых да новае ўлады, што мае пад сабой грунт.

Самі непасрэдныя відавочцы-„вызваліцелі" потым спаміналі: „Ну, як скозать, ослобождать ослобождали. Но этие люди нас не очинь хотили, шоб ми йих ослобождали. Але ж недовольные були, потому шо нашы зразу поставили жорстку дисциплину йим... Ночали нокладовать но йих великие нологи, начали йим... репресировать, так они уже до... неудовольствение були... Док ени нашых неновидили, богато вбивали"[2]. Ці, калі зь іншага боку, паводле паэта Сяргея Панізьніка:

Сеялі і малацілі...
Раптам нас „асвабадзілі":
на прыгон штодня прымусілі хадзіць... (Цытую па памяці.)

[1] http://around.spb.ru/variety/docs/diplomat/wwar.php

[2] Василий Каленикович Горбаченко (1912-1998), д. Машевэ (Чернобыльского района), *Говірка села Машеве Чорнобильского району*, ч. 1: Тексти. К.: Довіра, 2003, с. 21, 51.

А тое, што насельніцтва з радасьцю й надзеямі сустракала „братоў з усходу”, аўтарам абмінаецца. Максымум, што знойдзем, зьяўляюцца словы „контрыка” (на думку Зубава), а насамрэч банальнага спэкулянта Колькі:

„Маеце добрую прапаганду... Найлепшую ў свеце... Як я вашых кніжак начытаўся, фільмаў наглядзеўся, песенек аб вольнасці наслухаўся, дык нават уцячы збіраўся з Польшчы ў Расію. А як вы сюды прыйшлі, дык паглядзеў, што ў вас ёсць і якія вы самі ёсцека, дык, каб ведаў, што назаўсёды тут застанецеся, куды б заўгодна ўцёк. Нават да мурынаў у Афрыку” (с. 131-132).

Слушна й не бяз гумару вядзецца лінія імпэрыялістычнае традыцыі Расеі з даўнейшых часоў, у прыватнасьці ад Пятра I, які „на карысць пралетарыяту і камуністычнай партыі працаваў і фундамет Савецкага Саюзу будаваў” (с. 116).

Гістарычныя калізыі маглі быць трохі акуратнейшымі: аўтар паведамляе пра пачатак бамбардзіроўкі Лондана (с. 108), але ні слова не кажа пра разгром Францыі, які адбыўся крыху раней, бо насамрэч менавіта пасля яго сталі „палякі хадзіць, як прыгнечаныя. Насы паапушчалі” (108).

Не будучы знаўцам вайсковае гісторыі, магу памыляцца, але, здаецца, у Чырвонай Арміі спачатку выкарыстоўваўся тэрмін не „афіцэр”, а „камандзір”, толькі ў 1940 г. была ўведзена сыстэма воінскіх званьняў для вышэйшага камандзірскага складу, а ўжо пазьней — для астатніх.

Па-за вышэйазначанымі антыноміямі знайшлося яшчэ некалькі, думаецца, вартых для рэпрэзэнтацыі меркаваньняў.

Мастацкая каштоўнасьць многіх твораў нярэдка вызначаецца праз адну з функцый мастацтва, далёка ня першасную, але неад’емную, — касандраўскую. Валоданьне ёю — паказчык надзеленасьці твора неабыякім узроўнем, патэнцыялам. Знаходзім прадбачаньне й у Пясецкага, да таго ж у канцэптуальна важным пасажы — пра адносіны савецкае ўлады да сваіх кіраўнікоў, многія зь якіх сталіся „ворагамі народу”, „агентамі” й да т. п. Прароцтва аўтар укладвае ў вусны Колькі, які ня дужа сябруе з законам (у чым можна правесьці паралель з асобай самога Пясецкага, таму ў дадзеным выпадку, верагодна, праз мэтад „перададзенай трыбуны” (Антон Адамовіч) мы сутыкаемся непасрэдна з прагнозамі аўтара, які пісаў наступныя радкі, успомнім, у 1948 г.[3] — час росквіту сталінізму):

„Праз 20 год (было 1.01.1941 — А. Т.) у той самай кніжцы (Гісторыя УКП(б) — А. Т.) альбо ў іншым выданні будзе напісана, калі раптам Чырвоная Армія дзе-небудзь ад каго-небудзь атрымае ў знакі, дык толькі ад таго, што Сталін быў капіталістычным агентам і перашкодзіў перамозе” (с. 135).

[3] Nota bene: сінхронна з раманам-антыутопіяй Оруэла *1984*, у чым можна знайсці свой культуралагічны цымус.

Развенчваньне культу асобы пачалося нават раней, чым праз прагназаваныя 20 гадоў, а пралікі (ці, дакладней, іншыя разьлікі) Сталіна ў 1941 г. як галоўная прычына ваеннае катастрофы сёньня аспрэчваюцца хіба толькі непапраўнымі маразматыкамі, якія зусім ня *петраць* у гісторыі, але працягваюць *каваць* яе. Цікава, што й сам Пясецкі не сумняваецца ў сваім правідэнцыялізьме (с. 150).

Аднойчы давялося пачуць, хоць сам пра гэта асабіста ня думаў, такую заўвагу ад суіскальніка ступені кандыдата гістарычных навук па „непэрспэктыўнай" тэме (імя па зразумелых прычынах не паведамляю), што стыль мысьлення рускага афіцэра пераклікаецца з аратарскім мастацтвам самага галоўнага гісторыка т.зв. Вялікае Айчыннае вайны на Беларусі. Таму гэты штрых дадае важкасьці твору ў сэнсе актуальнасьці.

Твор мае велічэзнае поле для разнастайных і цікавых культуралагічных, у першую чаргу інтэртэкстуальных параўнаньняў.

Так, лісты афіцэра сваёй жонцы Дуняшцы нагадваюць пісьмы дамоў яго калегі па распаўсюджваньні пралетарскае рэвалюцыі таварыша Сухава з савецкага „вэстэрна" „Белае сонца пустыні", толькі, нягледзячы на падабенства момантаў у форме, канешне, выяўляюцца гэтыя два вобразы па-рознаму. Думаецца, калі б пра Сухава пісаў Абдула, дык ацэнка савецкага баевіка зьмянілася б са станоўчай на адмоўную, набыўшы аналёгіі з Зубавым: і тут, і там савецкі жаўнер прыходзіць на чужую зямлю з місыянерскай функцыяй, чужой тутэйшай культуры й мэнталітэту.

Міжволі хочацца правесьці паралелі стасоўна стылю з Рабле ў некаторых, але канцэптуальных, прыёмах. Хочацца, але Пясецкі не дацягвае (ды й я не Бахцін жа). А вось вобразы славянскіх жаўнераў — „нашага" Мішкі Зубава, сусьветнавядомага Швэйка й трохі меней знакамітага ў сьвеце Чонкіна — літаратуразнаўцам, думаецца, параўнаць было б цікава, да таго ж кампаратывістыка яшчэ нядаўна была ў модзе. Праз гэтыя пэрсанажы адкрываецца чытачу цэлы сьвет, дагэтуль у многім незнаёмы, часам нечаканы сваёй абсурднасьцю. Але пры падрабязным аналізе гэтыя пратаганістыя выяўляюцца незвычайнымі індывідуаламі па характары. Важнымі адрозьненьнямі Зубава зьяўляюцца 1) яго афіцэрскае званьне — гэта фармальна, 2) яго ідэйная жыцьцёвая пазыцыя — гэта фактычна. У адрозьненьне ад „маленькіх" Чонкіна й Швэйка, Зубаў даўно „выйшаў з шынэлі" — салдацкай прынамсі (дзякуючы таварышу Сталіну, што ён сам падкрэсьлівае на кожным кроку), ён робіць гісторыю, распараджаецца лёсамі „людзішак" (Швэйк жа, напрыклад, сваёй ролі „ў гісторыі новай, вялікай эпохі"[4] й блізка не ўсьведамляе).

Паколькі малодшы лейтэнант Зубаў надае большае значэньне свай-

[4] Я. Гашак, *Прыгоды бравага салдата Швейка ў сусветнай вайне*, „Крыніца", 1995, № 6, с. 97.

му дзёньніку, лічачы сябе паўнавартасным пісьменьнікам, можна глянуць на яго нататкі яшчэ з аднаго боку — як на ўзор савецкае літаратуры таго часу. Травэсьціравана, але ў дастатковай ступені раскрыты прынцыпы так званага сацыялістычнага рэалізму й партыйнасьці пэрыяду сталінізму: маўляў, „буржуйскія пісакі" „змушаны заўсёды хлусіць і выслугоўвацца перад капіталістамі", але „літаратура не выносіць прымусу, таму можа квітнець толькі там, дзе ёсць мы (камуністыя — А. Т.) і дзе апякуецца ёю БАЦЬКА СТАЛІН" (с. 76). (Зрэшты на Беларусі са стварэннем прыдзяржаўнага Саюза пісьменнікаў такая тэза зноў набывае для некаторых актуальнасьць.)

Асабістая спроба вызначыць жанрава-ідэйнае рэчышча твору прывяла да маркіраваньня яго іронарэалізмам ці фарсарэалізмам — у адрозьненьне ад проста рэалізму з аднаго боку й шызарэалізму — з другога. Што да спэцыфікі літаратурнага накірунку, яшчэ згадалася вылучэньне такой зьявы, як савецкі постмадэрнізм. Гэты ж твор (напісаны таксама на савецкіх рэаліях і нават з падабенствам некаторых мэтадаў мастацкага пісьма — у фармальным сэнсе, але зь іншай, супрацьлеглай сутнаснай напоўненасьцю), магчыма, варта было б аднесьці да антысавецкага постмадэрнізму (калі б такі існаваў). Прыкметы ж постмадэрнізму прысутнічаюць у вялікай ступені. Некалькі штрыхоў. Гульня слоў: герой надумаў набыць партрэт Сталіна, каб яго наведвальнікі бачылі яго культурнасьць: „Спытаўся я таксама пра партрэт Гітлера. Варта б іх, каханых таварышаў, разам *павесіць*" (с. 34, курсіў наш — А. Т.). Аксюмаран: „Уласна пра тое і клопат: пра культуру, вашу маць!" (с. 13). Гіпэрбалізацыя — ut supra. Параўнаньні з актуаліямі, маючымі яўна гульнявы й разам з тым ацэначны характар: „Ноч была чорнай, як сумленне фашыста, як намеры польскага пана, як палітыка англійскага міністра" (с. 11), „Зіма скончылася, так жа, як скончылася буржуйскае панаванне на Беларусі. Прыйшла вясна, так жа, як мы — салдаты Чырвонай Арміі" (с. 76). (Дарэчы, расійскі пісьменьнік-антыўтапісты Андрэй Платонаў любіў такі прыёмчык.)

Такім чынам, падсумоўваючы: ідэя — файная, увасабленьне ў сілу й аб'ектыўных (ёсьць усё ж хібы ў веданьні матэрыялу, абумоўленыя магчымасьцямі аўтара), і суб'ектыўных (рэалізацыя ідэі ў форме дзёньніка не зусім адэкватная, хоць і мае важкія плюсы) прычын кульгае. Дый пераклад, нягледзячы на пэўныя прадуманыя падыходы тлумача, мае відавочныя хібы. (Дазволю сабе яшчэ адно параўнаньне. У беларускай літаратуры былі ўжо сатырычныя запіскі — Самсона Самасуя, і па адпаведнасьці, сумяшчальнасьці формы й зьместу, па майстэрству выкананьня яны выйграюць у параўнаньні з дзёньнікам савецкага афіцэра, толькі тэма, выбраная Пясецкім, больш эфэктная.) Увогуле ж кніга вартая, каб ня толькі быць заўважанай, але й заняць сваю, дагэтуль цал-

кам пустую нішу ў беларускім літаратурным кантэксьце ці, калі вам заўгодна, дыскурсе (праўда, запаўненьне вакансіі адбудзецца не так гучна, як магло гэта быць раней).

Цікава, але ў „Запісак...” знаходзіцца й своеасаблівы працяг. Ім можна лічыць раман „Заходнікі” Г. Далідовіча (1994) — пра пасьляваеннае жыцьцё „вызваленае” беларускае зямлі, які, праўда, напісаны ў іншай манэры, але таксама мае выкрывальніцкую сутнасьць злачыннасьці савецкае ўлады. Дый свой Зубаў там знаходзіцца, пераўвасобіўшыся ў прадстаўніка ўлады Кураглядава.

Анатоль Трафімчык
(Баранавічы)

Эдмунд Ярмусик, *Католический Костёл в Беларуси в 1945-1990 годах*, Министерство образования Республики Беларусь, Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», Гродно 2006, 568 с.

Kościół katolicki na Białorusi w XX wieku funkcjonował w wyjątkowo trudnych i przez wiele dziesięcioleci niezwykle złożonych uwarunkowaniach. Zmieniająca się przynależność państwowa tych ziem, ciężkie walki podczas dwóch wojen światowych, inne konflikty zbrojne i silna presja ideologiczna w warunkach działania państwa radzieckiego w sposób wydatny zmniejszały możliwości nie tylko oddziaływania duszpasterskiego, ale również praktycznie w wielu przypadkach pozbawiały szans uczestnictwa w zorganizowanych formach życia religijnego. Można tu przytoczyć chociażby dane statystyczne z których wynika, iż z 328 kościołów funkcjonujących do II wojny światowej na terenach ówczesnego państwa polskiego, w latach 80. zostało niespełna 100. Ten niesprzyjający okres dziejowy cały czas jeszcze nie w pełni jest zbadany i udokumentowany. Nie zachowano wielu dokumentów źródłowych, brak już jest wielu świadków wydarzeń. Ze względów bezpieczeństwa w przeszłości ukrywano także zakres funkcjonowania życia religijnego i z tego powodu nie przechowywano materialnych śladów tej aktywności.

Religia w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich była traktowana zgodnie z wytycznymi doktryny marksistowsko-leninowskiej, jako „opium dla ludu". Zarówno duchowni, jak i wierzący zostali poddani licznym represjom. W sposób szczególny dotyczyło to właśnie Kościoła katolickiego. Był on bowiem odbierany nie tylko jako wyznanie, ale instytucja, która podlega stolicy apostolskiej w Watykanie i posiadała charakter wydatnie polski, a przez co wrogi klasowo. W tych trudnych czasach Kościół mógł liczyć tylko na własne siły, a pomoc z zagranicy, w wyniku nadzoru organów bezpieczeństwa, była mniej niż symboliczna. Problematyka religii była poruszana w wielu publikacjach radzieckich, nie dokumentowały one jednak życia ludzi wierzących. W radzieckiej Białorusi ukazało się blisko 900 wydawnictw książkowych. Miały one bardzo pejoratywny wydźwięk i można je niewątpliwie zakwalifikować do kategorii środków oddziaływania ideologicznego. Jednocześnie wydawnictwa, które były wydawane na ten temat w krajach zachodnich opierały się na bardzo wąskiej bazie źródłowej, a ich podstawą były relacje uczestników zdarzeń.

Sytuacja pod tym względem uległa radykalnej zmianie w latach 90. Nie było już wtedy ograniczeń administracyjnych, a ośrodki badawcze i wydaw-

nicze uzyskały pełną swobodę działalności. Wielu naukowców, zwłaszcza z Polski, podjęło wówczas trud udokumentowania losów Kościoła w ZSRR. Szczególne osiągnięcia w tym zakresie posiada ks. Roman Dzwonkowski SAC. Należy jednak wymienić też m.in. Adama Hlebowicza, Zdzisława J. Winnickiego, Iwonę Kabzińską, ks. Edwarda Walewandra, Krzysztofa Renika. Odczuwalny był jednocześnie niedobór prac uczonych białoruskich. Pojawiały się pewne publikacje, ale tematyka ta oczekiwała szerszego przeanalizowania. Niewątpliwie wspomnieć należy pracę ks. Władysława M. Zawalniuka, Władimira I. Nowickiego, Jeleny N. Fiłatowej, Walentyny W. Grigoriewej „Konfesje na Białorusi (koniec XVIII-XX w.)", Mińsk 1998. Brak było jednakże odpowiedniego całościowego ujęcia, które odnosiłoby się wyłącznie do Kościoła katolickiego.

Częściowo wyjściem naprzeciw temu zapotrzebowaniu jest książka Edwarda Jarmusika „Католический Костёл в Беларуси в 1945-1990 годах" (dalej „Kościół katolicki na Białorusi w latach 1945-1990"). Autor jest docentem w Katedrze Historii Białorusi Grodzieńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Janki Kupały. Kwestie katolicyzmu są mu bliskie od dawna i problematyce tej poświęcił już wiele publikacji. Należałoby tu zwrócić zwłaszcza uwagę na „Kościół katolicki w latach II wojny światowej (1939-1945)", Grodno 2003. Niejako więc jej kontynuacją jest recenzowana pozycja. Nie odnosi się ona co prawda do całej XX-wiecznej historii Białorusi, ale autor wybrał okres najbardziej jednorodny. W 1945 r. ustabilizowały się granice Białorusi, zakończone zostały działania wojenne na dużą skalę, a władze radzieckie w sposób zdecydowany przystąpiły do realizacji polityki ateizacyjnej, która z różnymi modyfikacjami trwała do końca lat 80.

Recenzowana praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym, zatytułowanym „Specyfika działalności Kościoła katolickiego w Białorusi", omówiono krótką charakterystykę Kościoła w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, strukturę administracyjno-kościelną i trudności związane z jej kształtowaniem, stan klasztorów i ich likwidacja, proces rejestracji duchowieństwa i grup religijnych (tzw. dwudziestek), zawieranie umów wynajmu kościołów, materialne położenie Kościoła, nowe tendencje, które pojawiły się po II Soborze Watykańskim i relacje Kościoła z Cerkwią prawosławną. Drugi rozdział „Katolickie duchowieństwo w radzieckim systemie politycznym" zawiera analizy dotyczące teologicznego przygotowania duchowieństwa, jego położenia i wpływu na społeczeństwo, politycznych represji przeciwko duchowieństwu, administracyjnego ograniczenia jego działalności. Trzeci rozdział „Świeccy katolicy, ich życie duchowo-religijne" prezentuje życie wierzących w społeczeństwie radzieckim w różnych jego aspektach. Autor zwraca szczególnie uwagę na funkcjonowanie nie zarejestrowanych grup katolickich, liderów duchowych, obronę kościołów oraz niektóre formy realizacji

praktyk w warunkach ograniczeń. W czwartym rozdziale zaprezentowano „Państwową politykę wobec konfesji na Białorusi". Przedstawiono tu podstawowe aspekty radzieckiego prawodawstwa, praktyczną realizację polityki wobec grup religijnych. Szczególną uwagę zwraca tu kwestia naruszeń nawet wyjątkowo restrykcyjnego prawa przez lokalne organy władzy i praktyka zamykania kościołów. Dość mało zbadaną kwestią, która została tu zasygnalizowana jest los wyposażenia liturgicznego oraz rola inteligencji w zachowaniu spuścizny historyczno-kulturowej. Niejako podsumowaniem tego rozdziału jest omówienie procesu ateizacji życia społecznego. W następnym rozdziale zatytułowanym „Związki Kościoła na Białorusi z Watykanem i lokalnymi Kościołami" ujęto analizę wschodniej polityki Watykanu oraz relacje z Kościołem litewskim i polskim.

Książka „Kościół katolicki na Białorusi w latach 1945-1990" zakończona jest streszczeniem w języku angielskim, słownikiem terminów fachowych, bogatą bibliografią, licznymi dokumentami źródłowymi, tabelami i indeksem osobowym. Ta część publikacji daje możliwość lepszego zapoznania się z omawianą problematyką. Dotyczy to nie tylko technicznego ułatwienia, ale przede wszystkim merytorycznych materiałów, które przedstawione bez żadnego komentarza ukazują skalę zjawiska walki z Kościołem oraz zakres aktywności wiernych. Ta część jest nawet nieco zbyt obszerna w stosunku do całości pracy, ale niewątpliwie autor dążył do jak najlepszego zaprezentowania tej kwestii. Szczególnego podkreślenia wymaga ujęcie problemu, które ułatwia dobre zrozumienie tekstu dla osób, które bliżej nie spotykały się z tymi zagadnieniami.

Książka autorstwa Edmunda Jarmusika, jest ważną pozycją, nie tylko dla czytelnika białoruskiego, ale również polskiego. Wnosi ona nowe aspekty do badań nad losami Kościoła w okresie władzy radzieckiej. Stanowi nie tylko dobrą syntezę literatury radzieckiej, polskiej, białoruskiej i rosyjskiej, ale przede wszystkim oparta jest na bogatej bazie źródłowej. Należy podkreślić, iż autor wykorzystał dostępne dokumenty z archiwów polskich, białoruskich i rosyjskich. To nie tylko ubogaca treść, ale również pozwala ująć problematykę w sposób wieloaspektowy. Dość ciekawym elementem są również zamieszczone zdjęcia z różnych etapów działalności Kościoła na Białorusi.

Praca skonstruowana jest w sposób przejrzysty. Pewną wątpliwość nasuwa natomiast zakończenie analizowanego okresu na 1990 r., a nie 1991 r., kiedy rozpadł się Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich i powstało niepodległe państwo białoruskie. Być może intencją autora, było zamknięcie przedziału chronologicznego na zmianie polityki, niż przemianach państwowo-administracyjnych. Pojawiają się także wątki dyskusyjne odnoszące się m.in. do tła historycznego. Trudno się np. zgodzić, iż skutkiem Unii Lubelskiej było zmniejszanie się na tych terenach liczby ludności prawosławnej. Na to istotny wpływ miała, o czym również autor wspomina,

Unia Brzeska. Niemniej jednak książkę „Kościół katolicki na Białorusi w latach 1945-1990" należy ocenić bardzo wysoko. Bez wątpliwości spełniła ona zadanie zarysowane przez autora we wstępie w następujących słowach: „W monografii podjęto próbę określenia roli i miejsca Kościoła katolickiego w społeczno-politycznym i duchowym życiu Białorusi, przeanalizowano obiektywne warunki, w których on działał. W książce rozpatrzono proces formowania polityki państwa wobec konfesji, pokazano wykorzystywane przez partyjno-państwowe struktury metody oddziaływania na Kościół i wierzących".

Pozytywnym aspektem jest również fakt, iż w zakończeniu autor nie tylko w zwięzłych słowach podsumował całość pracy, ale również odniósł się w sposób skondensowany do współczesności. Poprzez odwołanie do danych statystycznych wskazuje na odrodzenie życia religijnego katolików i niewielki stopień funkcjonowania w świadomości społecznej idei ateistycznych zaszczepianych przez dziesięciolecia przez instytucje partii komunistycznej oraz organy władzy radzieckiej. Należy nadmienić, iż na początku XXI wieku Kościół na Białorusi posiadał 4 diecezje, 6 biskupów, 400 parafii, 348 księży, 155 zakonników, 341 zakonnic i 142 kleryków w 2 seminariach. W skali kraju katolicy stanowią ok. 15% wiernych, a prawosławni 75-80%. Zmienił się także charakter Kościoła. Nieaktualny jest już jego stereotyp określający go jako „polski". Aktualnie cały czas on ewoluuje uzyskując coraz więcej pierwiastków białoruskich, a wśród wiernych pojawiają się przedstawiciele różnych narodowości. Recenzowana książka jest więc ważną pozycją w historiografii naszych narodów, ukazującą niezwykle istotne procesy dziejowe. Niestety jej nakład w wysokości 150 egzemplarzy uniemożliwia spełnienie szerokiej funkcji popularyzatorskiej. Można wyrazić jednak nadzieję, iż pojawią się kolejne wydania, a przykład ten zachęci innych autorów na Białorusi do kontynuowania tego tematu i przygotowania również pozycji, która w sposób kompleksowy odnosiłaby się do dziejów Kościoła katolickiego w tym kraju.

Adam Bobryk
(Siedlce)

Adam Bobryk, Izabela Kochan, *Prawosławie w Siedlcach*, Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama", Siedlce 2007, ss. 316.

Historia prawosławia w Siedlcach jest niezwykle bogata i posiada co najmniej 170-letnią tradycję. Jednak dotychczas okres ten nie był odpowiednio zbadany, ani udokumentowany. Tej kwestii poświęcono nieznaczną ilość artykułów naukowych oraz popularyzatorskich. Dopiero obecnie w roku jubileuszu 460-lecia nadania praw miejskich dla Siedlec ukazała się monografia, przedstawiająca całościową historię siedleckiego prawosławia, napisana przez dwoje autorów: Adama Bobryka oraz Izabelę Kochan. Jest to więc wkład nie tylko w dokumentowanie dziejów Cerkwi, ale również w rozwój badań regionalnych. Należy zaznaczyć, że Adam Bobryk jest socjologiem specjalizującym się w problematyce mniejszości narodowych oraz społeczności prawosławnej. Natomiast Izabela Kochan jest pedagogiem. Jednakże życie Cerkwi jest jej szczególnie znane i bliskie, gdyż jest matuszką, w siedleckiej parafii. Rangę książki podnoszą także recenzenci wydawniczy. Są to znani specjaliści z zakresu historii i socjologii — prof. Eugeniusz Mironowicz (Uniwersytet w Białymstoku) i prof. Jacek Wódz (Uniwersytet Śląski).

Książka składa się z dwóch części ułożonych chronologicznie. Część I — autorstwa Adama Bobryka — obejmuje okres od początku prawosławia w Siedlcach do 1915 r. (czasy zaboru rosyjskiego), a część II — autorstwa Izabeli Kochan — sięga do współczesności (okupacja niemiecka, II RP, ponowna okupacja, PRL, teraźniejszość).

Wbrew stereotypowej opinii prawosławie w Siedlcach to nie religia przybyłych tu w czasie rozbiorów Rosjan, lecz przede wszystkim okolicznej ludności. Dobre warunki do rozwoju życia religijnego wierni Cerkwi uzyskali w wyniku usytuowania w mieście siedziby władz gubernialnych. Stwarzało to nie tylko korzystną koniunkturę dla Siedlec, ale przede wszystkim warunki do rozwoju społecznego, gospodarczego i infrastrukturalnego. W związku z tym ta społeczność wyznaniowa rozwijała szczególną aktywność w zakresie organizacji ośrodków kultu religijnego, budowy świątyń itp. Fundusze pozyskiwano nie tylko od władz miejscowych, lecz z całego Imperium Romanowych. Rozwój prawosławia w Siedlcach wspierał też materialnie prawiednyj Ioann Kronsztadzki. Do 1915 r. w różnym okresie czasu funkcjonowało tutaj co najmniej 9 cerkwi. W czasie I wojny światowej zostały one zlikwidowane, chociaż część tych obiektów istnieje do dnia dzisiejszego. Pełnią one jednak inną rolę i nie są w posiadaniu wyznawców prawosławia. Było to skutkiem ewakuacji większości ludności prawosławnej oraz traktowania tego wyznania po I wojnie światowej wyłącznie jako

spuścizny zaborów, co było podejściem nieadekwatnym do rzeczywistości.

Celem autorów książki jest próba „nie tylko ukazania obecności prawosławia w mieście, zakresu aktywności wiernych, ale i ich wkładu w rozwój społeczności lokalnej" (s. 8). Pozycja ta winna się przyczynić — w intencji autorów — do lepszego poznania i zrozumienia problematyki wielokulturowości i potrzeby dialogu między wyznaniami. „Wychodzi więc naprzeciw współczesnym wyzwaniom ekumenizmu. Wzajemna izolacja prowadzi bowiem do powstawania stereotypów i uproszczeń" (s. 8).

W 1837 r. powstała pierwsza, przeznaczona dla wojska cerkiew w Siedlcach. Ulokowana została w szpitalu wojskowym przy ul. Pałacowej (obecnie Kościuszki). Pierwszą wolnostojącą cerkiew zbudowano w 1869 r. u zbiegu ulic Alejowej i Ogrodowej (obecnie Kilińskiego i Sienkiewicza). Cerkiew uzyskała rangę soboru. Była to wówczas najwyższa budowla w Siedlcach.

W książce znajdujemy też szczególnie interesujące informacje o szkolnictwie cerkiewnym, a także o działalności organizacji filantropijnych, jak np. Prawosławne Towarzystwo Dobroczynności. Bardzo ważną rolę w tym zakresie odgrywała szkoła cerkiewna. Uczęszczały do niej nie tylko dzieci wyznania prawosławnego, ale również mojżeszowego i katolickiego. O wysokiej pozycji stratyfikacyjnej wiernych Cerkwi świadczy w tym czasie chociażby statystyka młodzieży szkolnej. Ogółem np. w roku szkolnym 1910/1911 w 17 siedleckich szkołach uczyło się 2 803 dzieci, w tym katolików było 1 724, prawosławnych 707, wyznania mojżeszowego 314, innych 58. Uczniowie prawosławni stanowili więc 25,2% wszystkich uczniów.

Innym obszarem działalności duszpasterstwa prawosławnego w Siedlcach było więzienie, zbudowane przy szosie warszawsko-brzeskiej w 1844 r. Zyskało ono opinię jednego z najsurowszych w Królestwie Kongresowym, stało się punktem etapowym zesłańców polskich na Syberię. Najpierw funkcjonowała tam kaplica katolicka, później w 1881 r. dobudowano kaplicę prawosławną, a następnie cerkiew.

„Społeczność prawosławna w Siedlcach — piszą Adam Bobryk i Izabela Kochan — w całym omawianym okresie była grupą mniejszościową. Wśród mieszkańców miasta dominowali katolicy oraz osoby wyznania mojżeszowego, charakterystyczne było jednak zwiększenie się jej liczebności od drugiej połowy XIX wieku. Wynikało to w pewnym stopniu z osadnictwa ludności prawosławnej oraz funkcjonowania garnizonu siedleckiego. Przełomowy moment stanowiło niewątpliwie ponowne utworzenie w mieście stolicy guberni" (s. 110).

W 1865 roku prawosławni stanowili 0,1% mieszkańców, w 1893 r. było ich już 3,5 %, w 1904 r. 4,8% w 1909 i 1913 stan ten ustabilizował się na poziomie 6,8%. Poziom ten przewyższał średnią Królestwa, która wynosiła 5%. I wojna światowa zmieniła jednak całkowicie liczebność, położenie i status wyznania prawosławnego.

Niechęć władz polskich do wyznawców prawosławia wyraziła się po wojnie przede wszystkim w stosunku do starań duchowieństwa i wiernych o zwrot budynków sakralnych. Przez 15 lat trwały w tej sprawie uporczywe działania, jednak bez pozytywnego skutku. Około 1000 członków siedleckiej parafii do 1933 r. nie posiadało ani jednej świątyni, na modlitwy spotykając się w budynkach mieszkalnych.

Dopiero w 1933 r. uzyskano stosowną zgodę administracyjną i wynajęto część obiektu przy ul. Kilińskiego 25, który został przystosowany do potrzeb kultu religijnego. Drugim osiągnięciem siedleckich prawosławnych w 1933 r. była zgoda władz na nauczanie religii prawosławnej w szkołach średnich i powszechnych.

W okresie II wojny światowej położenie Kościoła prawosławnego w Siedlcach uległo zdecydowanemu pogorszeniu. Zdobyty z wielkim trudem budynek przy ul. Kilińskiego 25 zajęło wojsko niemieckie. Kaplica została przeniesiona do budynku przy ul. Sienkiewicza 71, gdzie uzyskano dużą salę i dwa pokoje. Wierni prawosławni w obawie przed represjami rozproszyli się. Liczba ich w Siedlcach zmalała do 178 osób. Siedzibę cerkwi znowu zmieniono w 1941 r. i to nie po raz ostatni. Kolejna cerkiew przy ul. 3 Maja 12 spaliła się wraz z całym wyposażeniem podczas działań zbrojnych w lipcu 1944 r.

Po II wojnie światowej życie religijne prawosławnych siedlczan powoli odbudowywało się. Parafia prawosławna wynajęła mieszkanie przy ul. Kilińskiego 17, na drugim piętrze kamienicy, składające się z dwóch pomieszczeń, w których urządzono dom modlitwy i parafialną kancelarię. Liczba wiernych wynosiła wówczas 120 osób, w tym w samych Siedlcach było ich 95.

Nie udało się reaktywować nauczania religii z powodu małej ilości uczniów wyznania prawosławnego. Wieloletnie starania o zgodę władz państwowych na budowę cerkwi z prawdziwego zdarzenia zakończone zostały powodzeniem dopiero w 1984 r. Lokalizację wybrano przy ul. Brzeskiej 15. Budowę zakończono w 1990 r. Od tego czasu zaczął się rozkwit życia parafialnego w Siedlcach. Rozpoczęły się też lekcje religii na plebanii cerkiewnej. Rosła liczba osób uczestniczących w nabożeństwach, wśród nich znalazło się sporo prawosławnych studentów Akademii Podlaskiej.

Warto odnotować, iż świątynia ta stała się również miejscem spotkań przedstawicieli różnych religii. Przykładowo 17 stycznia 1998 r. odbyło się nabożeństwo ekumeniczne, w którym uczestniczyli wierni 9 wyznań. Podobne nabożeństwo miało miejsce 13 maja tegoż roku. W 1999 r. Tydzień Modłów o Jedność Chrześcijan zainaugurowany został tu występem Chóru Akademickiego Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Nabożeństwa ekumeniczne stały się trwałym przejawem wspólnoty chrześcijańskiej, jedności duchowej katolików i prawosławnych.

W książce podano mnóstwo nazwisk osób, które odegrały wielką rolę

kulturotwórczą w Siedlcach i zasłużyły się wybitnie w twórczym dziele odnowy moralnej mieszkańców, w budowie przyjaznego współżycia między wyznaniami. Z wielkim żalem stwierdzam, że nie można tych nazwisk nawet wspomnieć w krótkiej recenzji tej fascynującej publikacji. Na szczególne podkreślenie i uznanie zasługuje bogactwo ikonograficzne, które stanowi niezmiernie interesujący materiał poglądowy oraz jest wyrazem hołdu dla twórców sztuki sakralnej i dla uczestników opisywanych wydarzeń. Całość jest zakończona streszczeniami w języku rosyjskim, niemieckim i angielskim oraz indeksem osobowym, co znacznie ułatwia korzystanie z książki. Praca jest ujęta w układzie chronologiczno-problemowym. Konstrukcja jej spełnia wszelkie wymogi formalne i nie budzi żadnych zastrzeżeń.

Imponująca jest baza źródłowa opracowania, stanowiąca przewodnik po wielu archiwach. Także autorzy na dużą skalę wykorzystali literaturę przedmiotu poświęconą prawosławiu. Ważne jest to, że nie ograniczyli się tylko do polskich wydań, ale również sięgnęli do publikacji białoruskich, rosyjskich i ukraińskich. Książka stanowi wyśmienite ujęcie historii i aktywności społecznej prawosławnych w Siedlcach, a jej najważniejszym osiągnięciem jest — zgodnie z intencją autorów — wkład do przełamania stereotypu utożsamiającego wyznawcę prawosławia z rosyjskim zaborcą. Pozostaje wyrazić nadzieję, iż publikacja ta zainspiruje badaczy w rozmaitych ośrodkach do powstania książek poświęconych historii społeczności prawosławnych również w innych miastach.

Anna Wielgosz
(Siedlce)

The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition, Białystok 28-29 września 2006 r.

W dniach 28-29 września 2006 r. Katedra Historii Europy Środkowo-Wschodniej Instytutu Historii Uniwersytetu w Białymstoku zorganizowała międzynarodową konferencję pod nazwą „The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition". Na konferencję zgłosiło się ponad 50 uczestników, ale ze względu na duże zainteresowanie tą tematyką organizatorzy zmuszeni byli do selekcji poszczególnych wystąpień.

Omawiana konferencja była już kolejnym spotkaniem, w którym brali udział uczeni z Polski i innych krajów Europy, zorganizowanym przez Zakład Historii Kultur Pogranicza (od 2006 r. Katedra Historii Europy Środkowo-Wschodniej). Dotychczas zostały zorganizowane następujące konferencje: „Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej i krajach sąsiednich" (Białystok 2000)[1], „Życie monastyczne w Kościele prawosławnym na terenie Rzeczypospolitej" (Białystok 2001)[2], „Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej" (Białystok 2002)[3], „Dzieje i działalność bractw cerkiewnych w Rzeczypospolitej" (Białystok 2003), „Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej" (Białystok 2004)[4].

W konferencji uczestniczyło 30 referentów. Referenci pochodzili z Polski, Rumunii, Francji, Grecji, Rosji, Włoch. Referaty były wygłaszane w języku angielskim, francuskim, rosyjskim i greckim. W związku z różnorodnością prezentowanej tematyki, która jak najbardziej wpisywała się w zagadnienia zawarte w tytule konferencji, w publikacji pokonferencyjnej zostały wydzielone poszczególne bloki tematyczne: Church relationships, Monastery relationships, Literature relationships oraz Church painting and culture relationships.

Oficjalnie konferencję otworzyli bp Jakub, ordynariusz prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej i bp Edward Ozorowski, ordynariusz rzymskokatolickiej diecezji białostockiej, którzy podkreślili potrzebę kontynuacji badań nad Kościołem prawosławnym i wyrazili wdzięczność organizatorom za organizację tego przedsięwzięcia. Następnie głos zabrała prorektor

[1] *Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej i krajach sąsiednich*, red. P. Chomik, Białystok 2000.

[2] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, Białystok 2001.

[3] *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik, Białystok 2002.

[4] *Prawosławne oficyny wydawnicze*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik, Białystok 2004.

Uniwersytetu w Białymstoku prof. Halina Parafianowicz, która w swoim wystąpieniu zaznaczyła ważną rolę Uniwersytetu w Białymstoku jako ośrodka naukowego zajmującego się badaniami nad historią Europy Środkowo-Wschodniej, podziękowała również prof. Antoniemu Mironowiczowi za organizację tego przedsięwzięcia i życzyła owocnych obrad. Następnie głos zabrał główny organizator konferencji prof. Antoni Mironowicz, który podkreślił brak kompleksowych badań komparatystycznych nad Kościołem prawosławnym w Polsce i na Bałkanach.

Po wystąpieniach tych rozpoczęła się sesja 1., której przewodnictwo objął prof. A. Mironowicz. Jako pierwszy prezentacji dokonał ks. prof. Marian Bendza z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, który wygłosił referat „Przywileje cesarskie nadane Cerkwi prawosławnej na terytorium byłej monarchii austro-węgierskiej", następnie prof. Inessa Sluńkowa z Rosyjskiej Akademii Sztuk Pięknych w Moskwie wygłosiła referat „Prawosławne monastery kijowskiej metropolii pierwszej połowy XVII w.", a na koniec 1. sesji referat „The Transmission of Liturgical Chant of the Byzantine Tradition: Recent MS Discoveries and the Growing Image of Christian Ecclesiastical Culture" przedstawiła prof. Gabriela Oceanu z Uniwersytetu w Jassach.

Sesji 2. przewodniczyła prof. Teresa Chynczewska-Hennel. Jako pierwszy referat „Działalność patriarchy konstantynopolitańskiego Jeremiasza II w Rzeczypospolitej" wygłosił ks. dr Andrzej Borkowski z Uniwersytetu w Atenach, następnymi referentami byli: prof. Antoni Mironowicz (Uniwersytet w Białymstoku), „The Activities of the Patriarch of Jerusalem Teofanes III in the Polish-Lithuanian Commonwealth", prof. Dimitrios Gonis (Universytet w Atenach) „Οι θέσεις του Ιεροσολύμων Δοσιθέου για την ένταξη της Μητροπόλεως Κιέβου στο Πατριαρχείο Μόσχας. Κριτική θεώρηση" (Stanowisko patriarchy jerozolimskiego Dozyteusza w sprawie przyłączenia metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego. Ocena krytyczna), ks. prof. Ionut Holubeanu (Uniwersytet w Konstancji, Rumunia) „Metropolitan Dosoftei the Saint of Moldavia (1671-1674 and 1675-1686) and Poland", dr Ion Croitoru (Uniwersytet w Atenach) „Relations between Moldavia and the Orthodox Church from Poland in the 17th century". Na zakończenie sesji 2. referat „Wizyty protosyngiela Cyryla Lukarysa w Rzeczypospolitej" przedstawił dr Tomasz Kempa z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Po dyskusji i przerwie przewodnictwo nad obradami objął prof. Jerzy Urwanowicz. Sesję 3. rozpoczął ks. dr Claudiu Cotan (Uniwersytet w Konstancji) referatem „The role of the Orthodox hierarchy in foreign political life of the Romanian Principalities. The political relations with Poland in the period 1450-1759". Następnie wystąpili: prof. Athanassios Semoglou (Uniwersytet Arystotelesa w Salonikach) „Remarques sur de certains achaismes iconograp-

hiques dans les peintures murales byzantinisantes de Pologne au XVe siécle", prof. Waldemar Deluga (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) „Les éléments grecs-byzantins dans les icônes ruthenes", dr Aleksandra Sulikowska-Gąska (Uniwersytet Warszawski) „Malarstwo cerkiewne w państwie polsko-litewskim. Na skrzyżowaniu tradycji", dr Mirosław P.Kruk (Uniwersytet Gdański, Narodowe Muzeum w Gdańsku) „Związki południowosłowiańskie ikon ruskich dawnej Rzeczypospolitej na przykładzie ikonografii i inskrypcji", dr Mariusz Salwiński (Muzeum Ikon we Frankfurcie nad Menem) „Ikony italo-kreteńskie ze zbiorów Muzeum Ikon we Frankfurcie nad Menem". Pierwszy dzień obrad został podsumowany prawie trzygodzinną dyskusją, która zaowocowała wymianą poglądów.

29 września 2006 r. sesji 4. przewodniczył prof. Aleksander Naumow z Uniwersytetu Ca' Foscari w Wenecji. Sesję rozpoczął prof. Traian Ocneanu (Uniwersytet w Jassach, Centrum Studiów Bizantyjskich) wystąpieniem „Rumanian Schools of Eastern Chant and Their Role in Shaping and Transmitting Orthodox Chanting Traditions to the Northern Slavs", następnie swoje referaty wygłosili: dr Jan Stradomski (Uniwersytet Jagielloński) „Pierwiastek południowosłowiański w XV-wiecznych zabytkach prawnych Cerkwi prawosławnej w zbiorach rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej", ks. archimandryta dr Gabriel (Giba) z Monasteru w Supraślu „Związki monasteru supraskiego z kulturą serbską", dr Viviana Nosilia (Uniwersytet Ca' Foscari w Wenecji) „Wpływy bałkańskie na szkolnictwo prawosławne na terenie dawnej Rzeczypospolitej", dr Włodzimierz Wołosiuk (Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie) „Śpiewy bizantyjskie w dawnej Rzeczypospolitej", prof. Marzanna Kuczyńska (Uniwersytet w Szczcinie) „Hymnografia południowosłowiańska w życiu duchowym Rusi", prof. Nikołaj Nikołajew (Rosyjska Biblioteka Narodowa w Petersburgu) „Выкарыстанне грэчаскіх шрыфтоў у друкарнях Вялікага княства Літоўскага ў XVII стагоддзі" oraz dr Marek Melnyk (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) „Związki metropolity kijowskiego Piotra Mohyły z Mołdawią i Wołoszczyzną".

Ostatnią, 5. sesję otworzył przewodniczący obrad ks. prof. Marian Bendza, który zaprosił prof. Aleksandra Naumowa (Uniwersytet Ca' Foscari w Wenecji) do wygłoszenia referatu „Święci południowosłowiańscy w ruskiej tradycji liturgicznej na terenie metropolii kijowskiej". Kolejnymi referentami byli ks. archimandryta dr Warsonofiusz (Doroszkiewicz) (namiestnik Monasteru w Sakach) „Życie monastyczne w Cesarstwie Bizantyjskim od IX do XIV wieku", ks. dr Henryk Paprocki (Uniwersytet w Białymstoku) „Podróżne naukowe św. Grzegorza Peradze na Bałkany", ks. dr Jerzy Tofiluk (Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie) „Powojenne kontakty PAKP z Kościołami prawosławnymi na Bałkanach", ks. archimandryta dr Luka (Uniwersytet Belgradzki, Cetinje) „Serbian Orthodox Church today and relation with Orthodox Church in Poland".

Konferencja zakończyła się dyskusją i podsumowaniem. W kilka miesięcy po konferencji ukazał się tom pokonferencyjny pod tym samym tytułem jak konferencja[5]. Do druku zostało przyjętych 20 referatów następujących autorów: ks. Claudiu Cotana (s. 15-35), ks. Mariana Bendzy (s. 37-54), ks. Andrzeja Borkowskiego (s. 55-75), Antoniego Mironowicza (s. 77-85), Tomasza Kempy (s. 87-103), Dimitriosa Gonisa (s. 105-115), Daniela Tolleta z Sorbony w Paryżu (s. 117-129), ks. archimandryty Warsonofiusza Doroszkiewicza (s. 133-175), Inessy Sluńkowej (s. 171-175), ks. archimandryty Gabriela Giby (s. 177-186), Aleksandra Naumowa (s. 189-196), Jana Stradomskiego (s. 197-210), Nikołaja Nikołajewa (s. 211-229), Marzanny Kuczyńskiej (s. 231-239), Viviany Nosilii (s. 241-251), ks. Henryka Paprockiego (s. 253-259), Waldmara Delugi (s. 263-276), Aleksandry Sulikowskiej-Gąski (s. 277-286), Mirosława Kruka (s. 287-297), Aliny Jurewny Kondratiuk (s. 299-308), Włodzimierza Wołosiuka (s. 309-316).

Zarówno konferencja, jak i będąca jej owocem publikacja znacznie przybliżają tematykę związaną z Kościołem prawosławnym w Polsce i na Bałkanach. Jak powiedział w podsumowaniu obrad A. Mironowicz, ta bliskość pomiędzy wyznawcami prawosławia na Bałkanach i w Polsce widoczna jest również w XX wieku, a szczególnie w latach 1919-1939, kiedy to widoczne były bliskie kontakty pomiędzy hierarchami prawosławnymi w Polsce i na Bałkanach. Nawet dziś cerkwie w Polsce zdobią artyści ściągani m.in. z Grecji, którzy pewne wzorce przenoszą na grunt polskiego prawosławia.

Wojciech Walczak
(Białystok)

[5] *The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition*, ed. by A. Mironowicz, U. Pawluczuk, W. Walczak, Białystok 2007.